

Prof. dr. sc. Branko Matić
Ekonomski fakultet u Osijeku

Maja Vretenar, dipl. oec.
Veleučilište u Slavanskom Brodu

UDK 336.1.07(497.5)"17/19"
Prethodno priopćenje

GOSPODARSTVO I FINACIJSKE INSTITUCIJE BRODSKO–POSAVSKE ŽUPANIJE (OD SREDINE 18. DO SREDINE 20. STOLJEĆA)

SAŽETAK

U radu se istražuje financijska povijest brodskog Posavlja, stupanj razvitka gospodarstva te njegov utjecaj na razvoj financijskog sektora od sredine 18. do sredine 20. st. U tom razdoblju obrađene su četiri institucije, najznačajnije u segmentima razvoja gospodarskih, a potom i financijskih aktivnosti. S rastućim potrebama stanovništva prvotno se razvija obrtništvo dok kasniji intenzivan razvoj industrije dovodi do pojave prvih financijskih institucija (prvenstveno niže financijske organiziranosti), a zatim i postupnog razvoja bankarstva koji značajno utječe na cjelokupni razvitak tadašnjega Slavanskog Broda i njegove okolice.

KLJUČNE RIJEČI

obrnitištvo, industrija, financiranje, financijske institucije, bankarstvo

1. Uvod

Povoljan geografski položaj, ugodna kontinentalna klima, plodno tlo i blizina rijeke uvjetovali su naseljenost brodskog Posavlja još u vrijeme starijeg neolitika (mlađeg kamenog doba). To je vrijeme stvaranja prvih naselja, a najznačajnija nalazišta su na današnjem Igraču pokraj Slavanskog Broda, na Ciglanu u Slavanskom Brodu te na Gođevu kod Ja-

ruga.¹ U vrijeme eneolitika (bakreno doba) dolazi do pojave metalurgije, odnosno proizvodnje bakrenih predmeta, a kasnije otkrićem kositra te slatina tih kovina javlja se brončano doba.

Dolaskom Kelta na području brodskog Posavlja započinje razdoblje mlađeg željeznog doba.

¹ Jelić, I.; i skupina autora: Brodsko-posavska županija, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice, Brodska riječ, Slavonski Brod, 2004., str. 17.

Oni osnivaju utvrdu s naseljem koje dobiva ime Marsonija, a na njezinu području razvijaju obradu i preradu željeza te proizvodnju keramike. Naziv Marsonija nastao je prije nego su Rimljani prodrli u brodski kraj, što je važno naglasiti, jer se često smatra da je Marsonija rimsko naselje.²

Početkom 1. st. naše ere Rimljani osvajaju krajeve omeđene Savom, Dravom i Dunavom, a brodsko područje i njegova okolica ulaze u tok povijesnih zbivanja i postaju sastavni dio Rimskog Carstva. Brojni ostaci rimske kulture pronađeni su na prostoru šire okolice današnjega Slavenskog Broda: u Banovcima, Donjim Andrijevcima, Gundincima, no najznačajniji doprinos Rimljana jest upravo povezivanje Marsonije s drugim krajevima riječnim putem, intenzivna gradnja cesta, razvoj prometa i trgovine te procvat novčarstva i pismenosti.³

U vrijeme velike seobe naroda koja je počela u drugoj polovini 4. st. propada Rimski Marsonija, a kroz brodsko područje prolaze Huni, Vizigoti i Gepidi.

Dolaskom Avara i Slavena u 6. st. nestaje antička civilizacija na panonskim prostorima, a od 7. st. na njezino područje stižu Hrvati, koji zatiču ruševine staroga grada pa stoga svoje naselje nazivaju imenom – Stari Grad.

U srednjovjekovnim pisanim izvorima neka naselja broskog Posavlja spominju se već dvadesetih godina 13. st. (Slatnik, Oriovac, Radovanje, Kobaš), dok se Brod pod tim imenom prvi put javlja 20. srpnja 1244. godine u darovnici hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. kao Villa Broid.⁴ U toj ispravi spominje se selo Broid, a ime je dobilo prema skeli (brodu) kojom su se ljudi prevozili preko Save.⁵ Sudbina sela Broda posve je nepoznata do 15. st., jer se tek tada ovo naselje ponovno spominje kao mjesto. Cijelo područje današnjega broskog Posavlja s posjedima u ostalim dijelovima Slavonije nalazilo se

2 Marković, M.: Brod, kulturno-povijesna monografija, Matica hrvatska, ogranak SlavonSKI Brod, SlavonSKI Brod, 1994., str. 44.

3 Jelić, I.; i skupina autora: Brodsko-posavska županija, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice, Brodska riječ, SlavonSKI Brod, 2004., str. 19.

4 Jelić, I.; i skupina autora: Brodsko-posavska županija, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice, Brodska riječ, SlavonSKI Brod, 2004., str. 29.

5 Marković, M.: Brod, kulturno-povijesna monografija, Matica hrvatska, ogranak SlavonSKI Brod, SlavonSKI Brod, 1994., str. 278.

u vlasništvu znamenite i moćne feudalne obitelji Berislavića Grabarskih. Oni su na prijelazu iz 15. u 16. st. izgradili novi Brod kao svoju rezidenciju i od toga vremena ovo naselje nije više mijenjalo svoj položaj niti ime. Tadašnji žitelji grad su uglavnom nazivali Brod, a pridjev novi prije samog imena grada veoma se rijetko koriste.

Kada je Brod 1536. godine pao pod vlast Turaka, iz njega je bilo iseljeno gotovo cijelo kršćansko stanovništvo, a na ispražnjena mjesta su naseljeni Turci. Pod turskom vlašću Brod i brodsko Posavlje ostali su do 1691. godine, kada je kršćanska vojska ušla u grad i protjerala tursku vojnu posadu s kojom je otišlo i tursko stanovništvo, a na njihovo mjesto doseljavaju se Hrvati iz Bosne.⁶ Poslije izгона Turaka iz Slavonije, austrijske vlasti pristupile su organizaciji obrambenog sustava Vojne krajine u koji je bilo uključeno i brodsko Posavlje. Tako je 1715. godine zbog obrane od Turaka u Brodu započela izgradnja nove velike tvrđave u koju se moglo smjestiti i nekoliko tisuća vojnika, no pored obrambenog doprinijela je i gospodarskom te kulturnom razvoju Broda.

S obzirom na brojnost stanovništva u Brodu se tijekom 18. st. značajno razvija obrtništvo, koje u velikoj mjeri utječe na daljnji gospodarski, kulturni, ali i politički razvoj ovoga područja. Godine 1871. manifestom cara Franje Josipa I. Brod dobiva naziv Brod na Savi koji će nositi do 1934. godine kada je preimenovan u SlavonSKI Brod, koje ime nosi i danas.⁷

2. Gospodarstvo Slavenskog Broda od 1750. do 1940. godine

Demografska struktura stanovništva u složenom procesu društvenog, ekonomskog i kulturnog života te razvitka jedne zemlje od izuzetne je važnosti. Njegova brojnost te kvalitativna obilježja upravo određuju dinamiku spomenutih procesa, popraćenih nizom čimbenika. Čimbenici koji djeluju na veličinu stanovništva veoma su brojni i ponekada ih je teško klasificirati. Međutim, zbog lakšeg uočavanja brojnih utjecaja koji djeluju u danom vremenu i

6 Jelić, I.; i skupina autora: ibidem, str. 29.

7 Jelić, I.; i skupina autora: ibidem, str. 29.

prostoru na veličinu stanovništva i njegovo kretanje moguće je sve činitelje podijeliti u četiri grupe:⁸

1. *demografski činitelji – promjena broja članova domaćinstva prvenstveno preko povećanja broja djece u obitelji*
2. *ekonomski činitelji – potreba za radnom snagom u pojedinim sektorima gospodarstva, npr. industriji*
3. *politički činitelji – utjecaj ratova na kretanje stanovništva, i to prvenstveno preko smanjenja dobnih grupa stanovnika koji podliježu vojnoj obvezi te poremećaja u strukturi po spolu stvaranjem tzv. viška žena*
4. *ostali činitelji – odnos sredine prema tradicionalnim vrijednostima i normama, prema načelima vladajuće religije i sl.*

Stanovništvo pojedinog područja razvija se i mijenja svoja obilježja pod direktnim ili indirektnim utjecajem društveno-ekonomskog razvitka.⁹ Promjene u demografskom razvitku, neposredno su povezane s procesom gospodarskog i društvenog razvitka, te povratno djeluju jedna na drugu. Upravo zbog toga važno je uočiti ulogu i utjecaj kretanja stanovništva na ekonomski razvoj, a zatim djelovanje ekonomskog razvoja na kretanje stanovništva.

S obzirom na prethodno navedeno, rast stanovništva na području Broda tijekom 18. st. značajno doprinosi razvoju gospodarstva samog grada i njegove okolice. Počinju se razvijati obiteljske seljačke zadruge, kao prvi javni oblici gospodarskih institucija, koje je danas moguće uspoređivati s obiteljskim gospodarstvima, uglavnom poljoprivrednih djelatnosti.

2.1. Razvoj gospodarskih aktivnosti na području brodskog Posavlja

Temelj za stvaranje obiteljskih seljačkih zadruga započeo je osnivanjem Posavske krajine 1702. godine u Slavoniji. Tadašnja vlast dodjeljivala je zemlju uz obvezu obavljanja vojne službe. Budući da

Vojna krajina u čijem se sastavu Brod tada nalazio, nije mogla živjeti bez seljačkih zadruga, vlast osniva slobodne vojne komunitete koji su oslobođeni vojne obveze, kako bi unaprijedila ovu vrstu gospodarske djelatnosti i čiji status Brod dobiva 1747. godine.¹⁰ Utjecaj poljoprivrede je značajan, a njezina osnovna funkcija je proizvodnja biljnih i stočarskih proizvoda za zadovoljenje prehrambenih potreba stanovništva.

Pored obiteljskih seljačkih zadruga u gradu se s vremenom intenzivno razvija i obrtništvo. Tako 1768. godine carica Marija Terezija izdaje privilegije obrtnicima, a u Brodu se osniva cehovski odjel (5 obrtnika). Naime, ono što seljaci nisu proizvodili unutar svojih starih porodičnih zadruga, kupovali su kod brodskih obrtnika raspoređenih po sljedećim odjeljenjima:¹¹

1. *u prvi cehovski odjel bili su okupljeni majstori koji su se koristili iglom: krojači, gumbari i kabančari*
2. *drugom odjelu pripadali su majstori obrade drveta: stolari, bačvari, tesari, a pridruženi su im bili još i staklari, mesari i ribari*
3. *treći odjel činili su kožari, čizmari i postolari*
4. *u četvrti odjel bili su svrstani kovači, bravari, lončari, limari, pekari, licitari i urari, a*
5. *u petom odjelu nalazili su se krznari i remenari.*

Djelovanje obiteljskih seljačkih zadruga te nešto kasniji razvoj obrtništva vrlo dobro ilustrira razvoj ovih djelatnosti te ujedno odražava socijalne i demografske prilike toga razdoblja.

Jedna od najstarijih i najdugovječnijih obiteljskih zadruga na području tadašnjeg Broda je „Obiteljska seljačka zadruga Vuković” u selu Kutima, osnovana već 1754. godine.

Kako bi njezino djelovanje bilo što jasnije, potrebno je prije opisa gospodarskih djelatnosti kojima se bavila, imovine kojom je raspolagala te u konačnici financijskih učinaka koje je ostvarivala svojim djelovanjem, predočiti dostupne podatke o broju

⁸ Wertheimer-Baletić, A.: Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb, 1973., str. 2.

⁹ Wertheimer-Baletić, A.: Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak, Informator, Zagreb, 1973., str. 5.

¹⁰ Bunčić, I.; Lozak, J.; Toldi, Z.: Slavonski Brod, mala povijesna monografija, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 1989., str.

¹¹ Jelić, I.: Slavonski Brod, povijest grada-srednji vijek, <http://www.sbonline.net/slavonski-brod/povijest/srednji-vijek>, učitano: 04.05.2009.

stanovnika Vojne krajine te grada Broda u čijem se sastavu nalazio za vrijeme djelovanja zadruga. Broj stanovnika te njegova struktura prema nacionalnoj pripadnosti od 1780. do 1850. godine uglavnom se temelji na posrednim izvorima i procjenama, jer je službeni broj stanovnika za ovo područje utvrđen tek 1857. godine, no podaci prije 1857. godine služe kako bi se mogao pratiti rast stanovništva promatranog područja. (Tablica 1.)

U promatranih stotinu godina na području Broda (od 1871. godine Broda na Savi), moguće je uočiti povećanje broja stanovnika za čak tri puta s 1.574 na 4.982 osobe. Vrlo visok i brz priraštaj stanovništva doveo je do razvoja gospodarskih aktivnosti, prvot-

oranica.¹³ Privatnu imovinu nisu imali svi članovi, već samo žene koje su se udale u zadrugu, nakon čega bi dobile dukate ili dio zemlje ovisno o dogovoru zadrugara. S obzirom na spomenutu imovinu kojom je zadruga raspolagala, moguće je zaključiti kako se bavila poljoprivrednim djelatnostima te stocarstvom, lovom i ribolovom. Sve što su proizvodili, služilo je za podmirenje osobnih potreba zadrugara.

Zadruga je u selu uživala veliki ugled te je iz godine u godinu povećavala obujam svoje proizvodnje, broj članova te rast prihoda. Unatoč tomu, 1886. godine došlo je do službene diobe zadrugara.

O pravim razlozima diobe može se samo nagađati, no moguće je pretpostaviti kako oni uključuju

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika Vojne krajine i Broda od 1780. do 1880. godine (od 1871. godine Brod na Savi)

Godina	Vojna krajina	Brod (Od 1871. god. Brod na Savi)	Nacionalna pripadnost	
			Hrvati	Srbi
1780.	443.400	1.574	1.500	74
1800.	483.605	1.926	1.792	134
1820.	544.439	2.484	2.325	159
1830.	598.401	2.812	2.691	121
1840.	658.897	3.693	3.451	242
1850.	621.733	3.719	3.320	399
1857.	675.817	4.223	3.587	636
1870.	755.645	4.565	3.827	738
1880.	764.294	4.982	4.147	835

Izvor: uređeno prema: Gelo, J.: Demografske promjene u Hrvatskoj od 1970. do 1981. godine, Izdavačka djelatnost Globus, Zagreb, 1987., str. 328., i Bunčić, I.; Lozok, J.; Toldi, Z.: Slavonski Brod, mala povijesna monografija, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 1989., str. 12.

no kroz djelovanje obiteljskih seljačkih zadruga, a kasnije i drugih oblika organiziranja i djelovanja.

Imovina zadruga dijelila se na zajedničku i privatnu. U okviru zajedničke imovine zadruga je raspolagala s dvadeset jutara¹² vlastite zemlje, u koje se ubrajalo dva jutra livade, tri jutra šume, ¾ jutra voćnjaka, jedno jutro vinograda i četrnaest jutara

¹² mjerna jedinica za površinu (često se naziva i ral) - 1 jutro = 5754,64 m²,
Državni mjeriteljski zavod, http://www.dzm.hr/mjerne_jedinice,
učitano 04.05.2009.

smanjenje broja članova zadruga, te zastoj u razvoju gospodarstva uvjetovanog opadanjem broja obrta već od 1871. godine. Iste godine grad mijenja naziv u Brod na Savi, a slobodna konkurencija s jeftinijom robom koju brodski trgovci nabavljaju iz razvijenijih dijelova potiskuje domaću obrtničku proizvodnju, gdje mnogi tradicionalni obrti zbog toga i propadaju.¹⁴

¹³ Državni arhiv u Slavskom Brodu, fond: Kućne zadruga, kutija 5, spis: imovina zadruga, broj 10.512/888

¹⁴ Jelić, I.: Slavonski Brod-povijest grada-srednji vijek

Poslije ukidanja Vojne krajine grad i njegova okolica ulaze u razdoblje novih društveno-gospodarskih odnosa koji uzrokuje značajne promjene u svim oblicima dotadašnjeg života.

2.2. Počeci industrijalizacije na području brodskog Posavlja

Nakon 1886. godine Brod na Savi znatno mijenja svoju fizionomiju te doživljava značajan gospodarski razvitak prvenstveno u segmentu dugoročnog porasta realnog prihoda po stanovniku uz istodoban rast stanovništva. Željeznički promet razvija se uspostavljanjem željezničke veza sa Sarajevom, dok bogati trgovci grade velike zgrade kako bi širili svoje poslovanje iskazujući na taj način povećan poslovni uspjeh. Brod na Savi se razvija u važno industrijsko središte, a velike mogućnosti zapošljavanja i zarade mnoge privlače u grad, gdje se njegovo stanovništvo za svega 30 godina (1880.-1910.) udvostručuje. (Tablica 2.)

Iz godine u godinu sve je veći udjel industrije u gospodarstvu. Razvoj industrije privlači i aktivira

S obzirom na navedene činitelje, veoma je važno istaknuti kako je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1929.) te kasnije Kraljevini Jugoslaviji (1929.-1941.) Brod na Savi bio jedno od najrazvijenijih industrijskih središta u Hrvatskoj s jakim metalnom i drvnom industrijom te je imao oko 15.000 stanovnika, od kojih je oko 6.000 živjelo od industrije i trgovine. S obzirom na to da osnovne socijalno-ekonomske determinante obujma aktivnog stanovništva, odnosno svih zaposlenih osoba unutar jednog područja čine: „granska struktura privrede i ekonomska struktura stanovništva (stanovništvo prema ekonomskoj aktivnosti, djelatnosti i zanimanju) te postotak radne snage, posebno u nepoljoprivrednim djelatnostima i tempo ekonomskog razvitka”¹⁶, moguće je uočiti kako u to vrijeme Brod na Savi značajno mijenja navedenu strukturu, budući da čak 40% aktivnog stanovništava dohodak crpi radom u industriji te se smanjuje udio zaposlenih u poljoprivrednim djelatnostima.

Značajni gospodarski napredak te intenzivan razvoj industrije dovodi do osnivanja mnogih velikih tvornica među kojim se posebno isticala „Prva

Tablica 2. Kretanje broja stanovnika Broda na Savi od 1900.-1910. godine

Godina	Broj stanovnika	Nacionalna pripadnost				
		Hrvati	Srbi	Mađari	Njemci	Židovi
1900.	6.539	3.728	1.046	850	523	392
1910.	10.200	5.202	1.632	2.040	816	510

Izvor: uređeno prema: Bunčić, I.; Lozuk, J.; Toldi, Z.: Slavonski Brod, mala povijesna monografija, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 1989., str.

proizvodne potencijale te doprinosi povećanju bruto domaćeg proizvoda. Osim toga, moguće ga je definirati kroz sljedeće činitelje:¹⁵

1. *industrija donosi tehnički i tehnološki razvoj te podiže efikasnost ukupnog gospodarstva*
2. *industrijski napredak nameće i širi uključivanje narodne privrede u međunarodnu podjelu rada.*

¹⁵ Cini, V.; Nater, N.: *Gospodarstvo Hrvatske-praktikum*, Ekonomski fakultet u Osijeku, treće izdanje, Osijek, 2009., str. 55.

jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi”, osnovana 1921. godine u Brodu na Savi (današnji „Đuro Đaković Holding”). Prva skupština dioničara održana je 17. veljače 1921. godine, a u sudski registar tada je upisana dioničarska glavnića od 125.000 dionica vrijedna 50.000.000 dinara. Tvornica je osnovana s 90% domaćega kapitala, a njezini osnivači bili su: Prva Hrvatska štedionica

¹⁶ Cini, V.; Nater, N.: *Gospodarstvo Hrvatske-praktikum*, Ekonomski fakultet u Osijeku, treće izdanje, Osijek, 2009., str. 18.

u Zagrebu, Slavonsko trgovačko društvo ugljena Kauffman i drugovi u Brodu na Savi, Slavonija d.d. za industriju i drva u Brodu, Tvornica za strojeve i željezničku opremu Kistarcs i Jugoslavenska banka d.d. u Osijeku.¹⁷ Bavila se gradnjom te popravcima vagona i lokomotiva, željezničkih mostova, strojeva, opreme i sl., dok su njezin unutrašnji ustroj činili: Glavna skupština, Ravnateljstvo i Nadzorni odbor.

U sačuvanoj financijskoj dokumentaciji tvornice moguće je pronaći knjigu računa za razdoblje 1937.-1940. godine te knjigu banke (1939.-1940.) i knjigu blagajne (1937.-1938.). U knjizi računa tvornica je bilježila svoje ukupne troškove tijekom poslovnih godina, a oni su se odnosili na plaće djelatnika, putne troškove, najamnine, uredske troškove, troškove za oglase i propagandu, takse na ime sudskih troškova i sl. Iako nisu sačuvane bilance tvornice prema podacima iz knjige računa ukupna vrijednost imovine i obveza na dan 31. prosinca 1938. godine iznosila je 208.267.223,50 dinara, dok je zarada od proizvodnje iznosila 11.984.016,10 dinara. Investicije tvornice uglavnom su se odnosile na nova postrojenja i instalacije, a za njih se u 1938. godini izdvojilo 3.413.100,08 dinara. U knjizi računa vođena je i evidencija uplate poreza. Tvornica je plaćala društveni, službenički, rentovni i gradski porez, a ukupni uplaćeni iznos na ime poreza 1938. godine iznosio je 733.935,25 dinara. U knjizi banke evidentirana su zaduženja prema bankama, a uglavnom je uzimala dugoročne kredite kod Čehoslovačke i Praške kreditne banke u Beogradu sa svrhom investiranja u nova postrojenja i opremu potrebnu za uspješniji proizvodni rad tvornice. Iako je još u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca krajem 1921. godine, osnovano Udruženje banaka Srbije u kojemu je postojalo ukupno 48 novčanih zavoda s glavnim sjedištem u Beogradu, tvornica je ipak uzimala kredite kod strane banke. Može se pretpostaviti kako je u tom razdoblju ona nudila najpovoljnije uvijete kreditiranja, no pored toga postoji i mogućnost nedostatka domaćega kapitala na području tadašnje Kraljevine, koji je generirao potrebu za stranim financijskim potencijalom.

17 Državni arhiv u Slavskom Brodu, fond: Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi, SlavonSKI Brod, kutija 1, spis: osnivački akti, inventarni broj 8-HR-DASB-203/10

Unatoč tomu, brzo ostvareni uspon proizvodnje na području tadašnjeg Broda na Savi (Slavenskog Broda od 1934. godine), brojnost stanovništva te povećana proizvodnost rada osnovni su čimbenici koji utječu na značajno širenje tržišta.

Upravo zbog toga cjelokupni gospodarski razvitak grada generira potrebu za stvaranjem prvih financijskih institucija na njegovu području, a za njihov nastanak svakako je zaslužno i djelovanje „Prve jugoslavenske tvornice vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi“.

3. Financijske institucije u Slavskom Brodu od 1930. do 1960. godine

U sasvim novim uvjetima intenzivnog porasta industrijske proizvodnje i rastućih potreba stanovništva na području Slavenskog Broda i njegove okolice sasvim je logična pojava prvih financijskih institucija. One su po svome ustroju jednostavnije financijske institucije, manjeg financijskog potencijala te uglavnom lokalnog značaja. Te financijske institucije su „neprofitne, uzajamne institucije u vlasništvu svojih članova – deponenata, koje se osnivaju da bi jasno definiranim grupama građana s nižim prihodima pružale jeftin i dostupan financijski servis, koji im banke ne pružaju na zadovoljavajući način“¹⁸, a po principima koji su najslbližnji

18 Leko, V.; Božina, L.: Novac, bankarstvo i financijska tržišta, Adverta, Zagreb, 2005., str. 137.

principima poslovanja kreditnih unija.¹⁹

„Kao neprofitne institucije, kreditne unije ne nastoje maksimizirati dobit svojih vlasnika, već neizravno ostvaruju interese svojih članova tako da im nude niže kamatne stope na odobrene kredite ili više kamatne stope na depozite.”²⁰ Poticanje uzajamnog potpomaganja između članova u potrebi ima jedan oblik karitativnog i socijalno osjetljivog djelovanja ugrađen u temeljne principe funkcioniranja kreditne unije.²¹

U izvorima sredstava imaju vlasničke udjele (štedne depozite na udjelnim računima), štedne depozite članova i nečlanova, depozite na tekućim računima i slično.

3.1. Djelovanje kreditnih unija kao jednostavnijih oblika financijskih institucija

S obzirom na navedene karakteristike kreditnih unija, mnoge od njih moguće je uočiti i u principima rada financijskih institucija na području Slavenskog Broda u prvoj polovini 20. st. Upravo jedna od takvih financijskih institucija je „Zanatsko kreditna

19 „Kreditna unija može obavljati djelatnost koja obuhvaća sljedeće poslove:

- 1.) primati novčane depozite članova kreditne unije u domaćoj valuti
 - 2.) odobravati kredite članovima kreditne unije u domaćoj valuti
 - 3.) obavljati mjenjačke poslove za članove kreditne unije
 - 4.) dodjeljivati novčanu pomoć članovima kreditne unije
 - 5.) davati jamstva za obveze članova kreditne unije u domaćoj valuti“ (Zakon o kreditnim unijama, članak 3., Narodne novine broj 141/06.)
- „Osnovati ju može 30 ili više osoba na jednom od sljedećih načela:
- 1.) načelo zaposlenja
 - 2.) načelo zanimanja, odnosno profesije
 - 3.) teritorijalno načelo.“ (Zakon o kreditnim unijama, članak 5., Narodne novine broj 141/06.)
- „Članovi kreditne unije mogu biti osobe koje imaju zajednički interes i zajedno djeluju s ciljem unapređenja i zaštite međusobnog interesa na načelu financijske uzajamnosti. Članovi kreditne unije mogu biti samo: trgovci pojedinci i obrtnici sa sjedištem u Republici Hrvatskoj i fizičke osobe s prebivalištem u Republici Hrvatskoj. Tijela kreditne unije su uprava, nadzorni odbor i skupština.“ (Zakon o kreditnim unijama, članak 9. i članak 14., Narodne novine broj 141/06.)

20 Leko, V.; Božina, L.: Novac, bankarstvo i financijska tržišta, Adverta, Zagreb, 2005., str. 137.

21 Matić, B.; Serdarušić, H.: Models of Including Financially Inactive Population into the Financial System, Interdisciplinary Management Research IV, Barković, D.; Runzheimer B. (ur.), Osijek : Ekonomski fakultet u Osijeku, Fachhochschule Pforzheim Hochschule für Gestaltung, Technik und Wirtschaft, 2008., str. 302.

zadruga za grad i kotar Slavonski Brod”, osnovana 08. veljače 1931. godine na neodređeno vrijeme, a počela je s radom 01. ožujka iste godine. Registrirana je 02. ožujka 1931. godine kod Kotarskog suda u Slavanskom Brodu, gdje je bilo i samo sjedište.²² Zadruga je osnovana kao udruženje s neograničenim brojem zadrugara, uz jasno definirane ciljeve i zadatke koje je bilo važno ostvariti na sljedeći način:

²³

1. *vlastita ili pozajmljena sredstvima koja ima na raspolaganju plasirati odobravanjem povoljnih kredita svojim zadrugarima – članovima*
2. *buditi i razvijati duh štednje svojih zadrugara*
3. *pružati im pomoć u slučaju bolesti, povrede u radu, starosti i smrti, te*
4. *raditi na kulturnom uzdizanju i usavršavanju svojih članova priređivanjem izložbi i zanatskih sajмова.*

Članom zadruge mogla je postati svaka fizička osoba koja je vlastoručno potpisala pristupnicu, uplatila pristupninu od 10,00 dinara i barem jedan zadružni udio te se obvezala na prisilnu mjesečnu štednju. Zadružni udjeli iznosili su 200,00 dinara, a uplaćivali su se u roku od godine dana u jednakim mjesečnim obrocima (osim početničkog udjela koji je morao biti uplaćen odjednom, i to u gotovu novcu).

U okviru pasivnih bankarskih poslova ili poslova izvora sredstava, zadruga se bavila prtimanjem štednih uloga članova (ulozi na štedne knjižice te ulozu od prisilne mjesečne štednje), primanjem depozita na tekuće račune članova, reeskontiranjem mjenica te primanjem kredita od drugih financijskih institucija (banaka). Pored navedenog u izvorima sredstava nalazili su se i zadružni (vlasnički) udjeli. Vlastita ili pozajmljena sredstava koja je imala na raspolaganju zadruga je plasirala odobravanjem kredita.

Iz financijske dokumentacije vidljivo je odobravanje kredita samo članovima zadruge, uglavnom

22 Državni arhiv u Slavanskom Brodu, fond: Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod, kutija 1, spis: Odluka o registraciji, broj 4653 gr./1931 R 221-931

23 Državni arhiv u Slavanskom Brodu, fond: Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod, kutija 1, spis: Pravila Zanatsko kreditne zadruge za grad i kotar Slavonski Brod, broj 6.1.2.1./375

na rok od tri do šest mjeseci ili na godinu dana. Visine odobrenih kratkoročnih kredita nisu prelazile 25.000,00 dinara, a zadrugari su ih vraćali obročno, uz kamatnu stopu od 6% - 8% godišnje. Dospjeli krediti mogli su se prolongirati, ali samo u slučaju otplate najmanje $\frac{1}{4}$ dijela kredita. Odobravali su se isključivo u svrhu razvoja obrta, a najčešće odobravane vrste bili su krediti po tekućim računima zadrugara te eskontni krediti. U slučaju neizvršavanja otplate kredita u ugovorenom roku, zadrugarima se odobravao rok od trideset dana u kojem su morali izvršiti svoju obvezu, dok su u suprotnom, odlukom Upravnog odbora isključivani iz zadruge.

U okviru razvijanja duha štednje kod svojih članova, svaki zadrugar je bio dužan na ime stalne prisilne štednje jednom mjesečno ulagati 5,00 dinara, što se smatralo jednim udjelom. Zadrugari su uglavnom upisivali 8 komada udjela mjesečno. Jedno kolo stalne prisilne štednje trajalo je četiri godine, a onaj tko ju prekine dobiva isplatu uloga tek pri isteku dotičnog kola, ali u tome slučaju ne dobiva kamatu. Kamata na uloge od prisilne mjesečne štednje iznosila je 1,5% godišnje. „Novčana štednja danas se u ekonomskoj teoriji i u financijskoj analizi jedinstveno definira kao razlika između dohotka i potrošnje u istom vremenskom razdoblju, tj. kao nepotrošeni dohodak.

Ostvarivanje štednje po pojedinim subjektima determinirano je njihovim individualnim odlukama o podjeli raspoloživog dohotka na potrošnju i štednju, pri čemu odluke o potrošnji određuju veličinu štednje²⁴. Dokaz kako je štednja zadrugara bila važan čimbenik u njihovu životu upravo su štedni uložci koji su ujedno predstavljali i najveći izvor sredstava zadruga. Zadrugari su štednju oročavali na period od jednog do šest mjeseci, na što su dobivali godišnju kamatnu stopu od 4.5 do 5.5% godišnje, dok su se štedni uložci kretali u rasponu od 200,00 do 2.500,00 dinara.

Zadruga je među Brođanima slovila kao veoma ugledna institucija. U imeniku Zadruga je u razdoblju od 1931. do 1950. godine evidentirano 210 zadrugara. Svaki od njih je evidentiran pod određenim tekućim brojem, imenom i prezimenom, prebivalištem, iznosom poslovnih udjela te evidenciji o

24 Leko, V.; Božina, L.: *Novac, bankarstvo i financijska tržišta*, Adverta, Zagreb, 2005., str. 133.

prestanku članstva. Zanimanja zadrugara uglavnom su uključivala kovače, pekare, strojovođe, lugare, brijače, opančare s mjestom stanovanja u Slavonskom Brodu i okolnim selima (Vrpolje, Podvinje, Sibirj, Oriovac).

Pored unaprijed navedenog, veoma je važno istaknuti kako se u radu zadruge posebno ističe pravednost i etičnost ophođenja prema njezinim članovima. Način ovoga poslovanja moguće je uočiti kroz pružanje pomoći zadrugarima u njihovim najtežim trenucima (bolest, smrtni slučaj i sl.). Primjenom ovih principa, zadruga se brinula o svojim članovima izražavajući na taj način moralnost svojega poslovanja i ulijevajući im povjerenje. Različitim mjerama dokazala im je kako će uvijek biti uz njih, a ne samo prilikom poslovne suradnje. Ova socijalna funkcija ne služi samo u svrhu uspostave povjerenja između članova već i „uključuje siromašnije slojeve stanovništva u financijski sustav, zadovoljenje njihovih specifičnih interesa te interesa lokalne zajednice ili društvenih skupina²⁵“, što je još jedna od karakteristika današnjih kreditnih unija.

Jednako tako, potrebno je spomenuti kako je sačuvanom arhivskom građom vidljivo ponovno osnivanje Skupštine Zanatske kreditne zadruge za grad i kotar Slavonski Brod 24. svibnja 1941. godine.²⁶ Kao takva djelovala je do 29. travanja 1951. godine kada je likvidirana odlukom Upravnog i Nadzornog odbora, navodno iz financijskih razloga, iako sačuvanom dokumentacijom to nije vidljivo. Preostala imovina dana je na čuvanje i upravljanje Savezu zanatlijskih udruga u Zagrebu i nije podijeljena između članova.

3.2. *Razvoj bankarstva na brodskom području do 1945. godine*

Pored kreditnih unija kao jednostavnijih oblika financijskih institucija koje svojim djelovanjem zadovoljavaju potrebe uže skupine ljudi, na području Slavanskog Broda sredinom 20. st. djelomično se razvijaju i banke. Tako je 09. prosinca 1933. godine osnovana „Srpsko kreditna banka d.d. u Slavonskom

25 Leko, V.; Božina, L.: *ibidem*, str. 138.

26 Državni arhiv u Slavonskom Brodu, fond: Znanstveno kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod, kutija 1, spis: registar Okružnog privrednog suda u Slavonskom Brodu, tekući broj 1, broj rješenja 5189t

Brodu". U sačuvanoj arhivskoj građi moguće je pronaći dionice banke iz 1937. godine, izvještaj Upravnog i Nadzornog odbora vezan uz bilancu iz 1934. godine te pojedine zapisnike sjednica Nadzornog odbora bilježene u posebnoj knjizi. Organi banke bili su Glavna skupština, Upravni i Nadzorni odbor, no budući da nije sačuvana detaljna osnivačka dokumentacija banke, o pojedinim principima njezina rada te vlasničkoj strukturi može se samo nagađati.

Banka se bavila kratkoročnim i dugoročnim kreditiranjem svojih komitenata, uglavnom obrtnika, učitelja, pravnika i liječnika. Kratkoročni krediti odobravani su na rok od 6 do 12 mjeseci, a najčešće vrste bili su eskontni i krediti po tekućim računima.

Kreditu su se odobravali po kamatnim stopama od 8 do 10% godišnje, vraćali su se uglavnom u jednakim mjesečnim obrocima, a pored kamata banka je zaračunavala i proviziju od 1% godišnje. U pojedinim slučajevima odobravala je i dugoročne hipotekarne kredite, a predmet zaloga za njihovo odobrenje nisu bile nekretnine već zemlja u posjedu komitenata.

Kratkoročni izvori sredstava banke činili su štedni ulogi stanovništva i depoziti na tekućim računima. Štedjeti se moglo otvaranjem štedne knjižice, a bilo je moguće i oročiti ju na period od jednog do dvadeset i četiri mjeseca. Najmanji štedni ulog za razdoblje od godine dana bio je 700.00 dinara, a preko godine dana 1.200,00 dinara uz godišnje kamatne stope od 3 - 5%.

Pored štednih uloga, banka se okretala i novom obliku izvora sredstava - emisiji vlastitih vrijednosnih papira s ciljem osiguranja izvora sredstava na duži rok. Budući da je obavljala samo neke od bankarskih poslova, svojim djelovanjem i doprinosom u razvoju financijskih institucija na području tadašnjega Slavanskog Broda ne razlikuje se mnogo od Zanatsko kreditne zadruge. Banka je prestala s radom 27. travnja 1945. godine, nakon što su u razdoblju od 1941. do 1944. godine, prema zapisnicima sjednica Nadzornog odbora u njezinim bilancama zabilježeni gubici poslovanja izazvani lošom poslovnom politikom, ali i stanjem u gospodarstvu toga vremena, uzrokovanog ratnim prilikama. Ratno stanje dovelo je do značajnog slabljenja gospodarskog razvoja i vjerojatno je jedan od razloga koji je

utjecao na prestanak rada banke.

Razdoblje Drugog svjetskog rata i Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.) jedno je od najtežih koje je grad u svojoj povijesti proživio. Izmučeni brojnim nedaćama koje rat nosi sa sobom, Brođani su k tome u vremenu travanj 1944. - travanj 1945. bili izloženi bombardiranju od strane zapadnih saveznika, što je strahovito pogodilo sam grad i njegova okolna sela. Unatoč tome u gradu djeluju pojedine financijske institucije, među kojima i Zanatsko kreditna zadruga te Srpsko kreditna banka. Nakon ratnog oporavka Slavonski Brod ponovno ulazi u razdoblje gospodarskog napretka i razvitka industrije, što značajno utječe i na promjene u bankarskom sustavu.

No, osim opisanih financijskih institucija koje su osnovane na području Slavanskog Broda u razdoblju do 1945. godine, potrebno je navesti i osnutke filijala drugih banaka i štedionica koje su jednako tako doprinijele razvoju financijskog i bankarskog sektora na brodskom području. Neke od njih su: „Prva hrvatska štedionica“, Zagreb; „Izvozna banka a.d.“, Beograd; „Jugoslavenska udružena banka a.d.“, Beograd; te „Štedionica Savske banovine“, Zagreb.

3.3. Osnovne karakteristike bankarstva u razdoblju od 1945. do 1960. godine

Poslije završetka Drugog svjetskog rata dolazi do nacionalizacije banaka i novčarskih zavoda. U to vrijeme najvažniju ulogu dobiva osnivanje Zemaljske banke u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu, koja uskoro otvara podružnice u svim većim mjestima pa tako i u Slavanskom Brodu. U prvim godinama nakon rata, Slavonski Brod i njegova okolica ulaze u razdoblje novoga gospodarskog napretka gdje razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti ponajviše u samom gradu bilježe do tada najviše stope rasta. U novonastalim uvjetima i rastućim potrebama stanovništva, daljnji razvoj bankarstva kao važne komponente ujednačenog razvoja bio je od posebne važnosti za Brođane. Tako se u Slavanskom Brodu otvara već spomenuta podružnica Zemaljske banke koja je obavljala sve važne poslove u vezi s ponovnim aktiviranjem štednje stanovništva, odobravanjem kredita pojedinim poduzećima i građanima te

je imala odgovarajuću ulogu i u ostalim financijskim transakcijama.

No, do 1960. godine važno je spomenuti i osnutke mnogih gradskih te općinskih štedionice i zadruga, čiji je osnovni cilj osnivanja bio odgovarajućim i organiziranim oblicima poticati prikupljanje novca. Ove su institucije po vrlo povoljnim uvjetima davale proizvodne, potrošačke i investicijske kredite pojedinim organizacijama, a posebice velikom broju moderniziranih i tehnološki unaprijeđenih Općih poljoprivrednih zadruga toga vremena Poljoprivredne i radne zadruge s područja kotara Slavonski Brod – Beravci (1945.-1953.), Gundinci (1945.-1956.), Sibini (1946.-1958.), Sikirevci (1945.-1960.); Poljoprivredna zadruga s ograničenim jamstvom Slavonski Brod (1946.-1960.); Poljoprivredna zadruga s ograničenim jamstvom Gradiška Bebrina (1949.-1960.). Ove institucije su prikupljale štednju građana, davale financijske savjete i obavljale mnoge druge poslove bankarske prirode.

Među njima posebno se ističe Zadruga štedionica S.O.J., Slavonski Brod (1946.-1960), te „Radničko-namještentička zadruga S.O.J.“, Slavonski Brod (1946.-1951.); „Nabavljačko-potrošačka zadruga S.O.J.“, Brodsko Vinogorje (1946.-1955.) i druge.

Sredinom 20. st. dolazi do značajnih promjena u bankarskom sustavu tadašnje države. Promjene se prvenstveno odnose na djelomičnu liberalizacija bankarskog poslovanja, koja zahvaća i brodski kraj te omogućava daljnji razvoj financijskog poslovanja na ovom području.

4. Zaključak

Slavonski Brod i brodsko Posavlje zbog svoga povoljnog geografskog položaja bili su stalno naseljeno područje još od vremena mlađeg kamenog doba pa sve do danas. Dolaskom Kelta, zatim Rimljana, Turaka te kasnije domaćeg stanovništva, ovo područje postaje središte povijesnih i kulturnih zbivanja, koja su s vremenom, posebice zbog značajnog rasta stanovništva rezultirala razvojem gospodarstva.

Tako sredinom 18. st. tadašnji Brod postaje mjesto u kojem se razvijaju obiteljske seljačke zadruge, no tek pojavom obrtništva dolazi do značajnijeg razvoja grada, što utječe na porast životnog stan-

darda građana. Međutim, broj tradicionalnih obrta opada nakon 1871. godine, a grad ulazi u razdoblje novih društveno-gospodarskih odnosa te se razvija se u važno industrijsko središte. Rad mnogobrojnih tvornica te rast proizvodnje dovode do rastućih potreba stanovništava pa je sasvim logična pojava prvih financijskih institucija na tadašnjem brodskom području.

Njihova brojnost uglavnom se odnosila na jednostavnije oblike financijske organiziranosti s osnovnim ciljem poticanja štednje svojih članova te osiguranja povoljnijeg kreditiranja na načelima ne-profitnosti i uzajamnosti. Razlog osnivanja upravo ovih oblika financijskih institucija moguće je tražiti u manje propisanom iznosu potrebnoga osnivačkog kapitala, što ukazuje na financijsku moć ovoga kraja.

U Slavonskom Brodu gotovo nisu ni postojale banke sa sjedištem u ovome gradu, već su uglavnom djelovale podružnice banaka s tadašnjeg teritorija Kraljevine Jugoslavije (u vlasničkoj strukturi prevladavao je inozemni kapital) te kasnije s teritorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Izuzetak je „Srpsko kreditna banka u Slavonskom Brodu“ koja dijelom utječe na razvoj ovoga kraja, ali i na razvoj bankarskog sektora.

Nakon Drugog svjetskog rata izvršena nacionalizacija banaka i financijskih institucija zahvaća i te institucije u Slavonskom Brodu te njihova organizacija i djelovanje dijeli sudbinu čitavog bankarskog sektora u tadašnjoj državi.

LITERATURA

1. Bunčić, I.; Lozuk, J.; Toldi, Z.: *Slavonski Brod, mala povijesna monografija*, Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 1989.
2. Cini, V.; Nater, N.: *Gospodarstvo Hrvatske-praktikum, Ekonomski fakultet u Osijeku, treće izdanje*, Osijek, 2009.
3. Gelo, J.: *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1970.-1981. godine*, Izdavačka djelatnost Globus, Zagreb, 1987.
4. Jelić, I.; i skupina autora: *Brodsko-posavska županija, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Brodska riječ, Slavonski Brod, 2004.
5. Leko, V.; Božina, L.: *Novac, bankarstvo i financijska tržišta*, Adverta, Zagreb, 2005.
6. Marković, M.: *Brod, kulturno-povijesna monografija*, Matica hrvatska, ogranak Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1994.
7. Matić, B.; Serdarušić, H.: *Models of Including Financially Inactive Population into the Financial System*, *Interdisciplinary Management Research IV*, Barković, D.; Runzheimer B. (ur.), Osijek : Ekonomski fakultet u Osijeku, Fachhochschule Pforzheim Hochschule für Gestaltung, Technik und Wirtschaft, 2008., str. 296-310.
8. Wertheimer-Baletić, A.: *Demografija-stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1973.
9. *Zakon o kreditnim unijama*, Narodne novine, broj 141/06.
10. Fond: *Kućne zadruge*, kutija 5, spis: *imovina zadruge*, broj 10.512/888
11. Fond: *Kućne zadruge*, kutija 5, spis: *Zapisnik o diobi zadrugara*, broj 10.512/913
12. Fond: *Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi*, Slavonski Brod, kutija 1, spis: *osnivački akti, inventarni broj 8-HR-DASB-203/10*
13. Fond: *Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi*, Slavonski Brod, kutija 4, spis: *dionice tvornice i Zapisnik o žigosanju 550.000 komada dionica IV. emisije vrhu Din 110.000 zaključen 17. septembra 1928. god., inventarni broj 4/5/6-HR-DASB-41/203*
14. Fond: *Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d.d. Brod na Savi*, Slavonski Brod, kutija 4, spis: *knjiga blagajne, knjiga računa, inventarni broj 11/12- HR-DASB-41/203*
15. Fond: *Srpsko kreditna banka u Slavonskom Brodu*, kutija 3, spis: *Izveštaj za poslovnu godinu 1934., inventarni broj 1-HR-DA-SB-442/201*
16. Fond: *Srpsko kreditna banka u Slavonskom Brodu*, kutija 3 i 4, spis: *dionice dioničara iz 1937. god., inventarni broj 2 i 3-HR-DASB-442/201*
17. Fond: *Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod*, kutija 1, spis: *Odluka o registraciji*, broj 4653 gr./1931 R 221-931
18. Fond: *Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod*, kutija 1, spis: *Pravila Zanatske kreditne zadruge za grad i kotar Slavonski Brod*, broj 6.1.2.1./375
19. Fond: *Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod*, kutija 1, spis: *registar Okružnog privrednog suda u Slavonskom Brodu, tekući broj 1, broj rješenja 5189*
20. Fond: *Zanatsko kreditna zadruga za grad i kotar Slavonski Brod*, kutija 6, spis: *bilanca, računi, mjesečni obračuni, izvodi iz banke*
21. Jelić, I.: *Slavonski Brod-povijest grada-prapovijesno razdoblje*, <<http://www.sbonline.net/slavonski-brod/povijest/prapovijesno-razdoblje-u-brodu-i-okolicici>>, učitano 04.05.2009.
22. Jelić, I.: *Slavonski Brod-povijest grada-srednji vijek*, <<http://www.sbonline.net/slavonski-brod/povijest/srednji-vijek>>, učitano: 04.05.2009.
23. Državni mjeriteljski zavod, <http://www.dzm.hr/mjerne_jedinice>, učitano 04.05.2009.

Branko Matić, Ph. D.,
Faculty of Economics, Osijek

Maja Vretenar, B. Sc. (Econ.),
Associate Degree College, Slavonski Brod

ECONOMY AND FINANCIAL INSTITUTIONS OF BROD-POSAVINA COUNTY (FROM THE MIDDLE OF 18TH CENTURY TO THE MIDDLE OF 20TH CENTURY)

Summary

The paper researches financial history of Brod-Posavlje, the extent of economic development and its influence on financial sector from the middle of 18th century to the middle of 20th century. What we deal with are four most important institutions in the segments of the economic and later financial activities of this period. With the increasing needs of population the first to develop is craft while later intensive development of industry leads to the phenomenon of the first financial institutions (first of all, lower financial organizations level) and also to gradual development of banking that significantly influences the whole development of Slavonski Brod and its surroundings.

Key words

Craft, industry, financing, financial institutions, banking